

Naar een duurzame en optimale aansluiting van het beroeps- onderwijs op de arbeidsmarkt

-Ambities SBB 2023-2027-

samenwerking
beroepsonderwijs
bedrijfsleven
maakt werk van praktijkleren

Inhoud

1	Introductie	3
	Inleiding	3
	Missie: waar staan wij voor?	3
	Visie: waar gaan wij voor?	3
	Hoe: ambities 2023-2027	3
2	Welke uitdagingen zijn er?	4
	Tekort aan vakmensen en een veranderende arbeidsmarkt	4
	Heterogenere studentenpopulatie maakt ondersteuningsbehoefte complexer	5
3	Wat doen we al?	6
	Onderzoek naar de stage- en arbeidsmarkt voor de aansluiting van kwalificaties op de arbeidsmarkt	6
	Onderhouden van een landelijke kwalificatiestructuur die kan mee-ademen met de economie en ontwikkelingen	6
	Erkennen en ondersteunen van leerbedrijven	7
	Stagepact	7
	Inzet SBB voor werkenden en werkzoekenden	7
4	Waar willen we naartoe?	9
	I. De best mogelijke stages voor álle studenten	9
	II. Meer steun voor leerbedrijven en praktijkopleiders	10
	III. Gebruik van de kwalificatiestructuur voor verschillende doelgroepen	11
	IV. Kansrijk opleiden	12
	V. Een toekomstbestendige kwalificatiestructuur	14
	Verantwoording	15
	Bibliografie	16

1 Introductie

Inleiding

De kracht van SBB is de unieke samenwerking tussen het beroepsonderwijs en het georganiseerd bedrijfsleven. Elke drie tot vijf jaar stellen de partners in SBB een meerjarenbeleidsagenda op. In deze meerjarenbeleidsagenda hebben wij geformuleerd wat onze ambities zijn voor de komende vijf jaar.

Missie: waar staan wij voor?

Samen met het beroepsonderwijs en het bedrijfsleven werken wij aan de optimale aansluiting van het onderwijs op de arbeidsmarkt. Wij stimuleren en borgen dat de kennis en vaardigheden die nodig zijn in de praktijk, terugkomen in het aanbod van de opleidingen. Wij verzamelen unieke informatie over het beroepsonderwijs, arbeidsmarkt en stages & leerbanen en acteren/sturen op basis hiervan. Dit doen wij proactief, deskundig en altijd verbindend.

SBB heeft bij uitstek de expertise onderwijs en bedrijfsleven te verbinden en draagt daarmee bij aan de duurzame inzetbaarheid van studenten – van jong tot oud, voor nu en in de toekomst – die willen (blijven) leren in de praktijk.

Visie: waar gaan wij voor?

Een succesvol Nederland vraagt om een beroepsbevolking die zich continu blijft ontwikkelen en duurzaam inzetbaar is. SBB brengt elk talent in de praktijk. Van jong tot oud, voor elke student, zorgt SBB voor de beste praktijkopleiding met uitzicht op een baan. Daardoor beschikken bedrijven nu en in de toekomst over de vakmensen die ze nodig hebben.

Als het gaat om leren in de praktijk en om unieke data over beroepsonderwijs, arbeidsmarkt, stages en leerbanen, is SBB toonaangevend, gezaghebbend en een begrip in Nederland.

Hoe: ambities 2023-2027

Waar willen we over een paar jaar staan? Wat zijn de grootste uitdagingen, kansen en bedreigingen in onze sector en hoe spelen we daarop in?

- De variatie tussen mbo-studenten wordt steeds groter. We zorgen samen met onderwijs en bedrijfsleven voor de best mogelijke stages en leerbanen voor alle mbo-studenten, ongeacht hun leeftijd, ondersteuningsbehoefte of achtergrond. Komende jaren gaan we mbo-studenten nog beter helpen om een goede stageplek te vinden, met behulp van uitstekende digitale hulpmiddelen en met een helpende hand als het nodig is.
- We helpen bedrijven om mbo-stagiairs zo goed mogelijk op te leiden, met trainingen en hulpmiddelen voor praktijkopleiders. Als de stageplek niet in orde is, grijpen we in.
- De arbeidsmarkt is krap, werk verandert in hoog tempo. Werkend leren is een ideale manier voor volwassenen om bij- en om te scholen zodat ieders potentieel optimaal tot zijn recht komt. Volwassenen worden voor SBB komende jaren daarom net zo'n belangrijke doelgroep als jongeren dat nu al zijn.
- Iedere student verdient een kansrijke opleiding. SBB verzamelt objectieve en actuele cijfers over de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt voor mbo'ers. Studiekeuzers benutten deze informatie bij hun beroepskeuze en mbo-instellingen en bedrijven gebruiken de informatie om tot passende opleidingsaanbod te komen.
- We zorgen er samen voor dat studenten in het mbo met actuele vakkennis en vaardigheden aan het werk gaan. De wereld verandert snel en daarom wordt de inhoud van opleidingen sneller aangepast als dat nodig is.

Hoe willen we deze ambities bereiken? Dat hebben we opgeschreven in de meerjarenbeleidsagenda. Hierin worden de punten uit de visie geconcretiseerd en geoperationaliseerd.

2 Welke uitdagingen zijn er?

Minder studenten in het initieel onderwijs, een tekort aan vakmensen en een veranderende arbeidsmarkt. Daarmee hebben we de komende jaren te maken. Om aan de vraag van de arbeidsmarkt te kunnen voldoen moeten we het potentieel dus volledig benutten. Het mbo speelt een belangrijke rol in het opleiden, omscholen en bijscholen van de vakmensen van de toekomst. De samenwerking tussen onderwijs en bedrijfsleven binnen SBB is een cruciale factor.

Tekort aan vakmensen en een veranderende arbeidsmarkt

In 2022 was de werkloosheid historisch laag en de vacaturegraad historisch hoog. De verwachting is dat de groei van de werkgelegenheid in 2023 en 2024 afvlakt, maar dat de arbeidsmarkt de komende jaren krap blijft (Centraal Plan Bureau, 2023). Sinds de jaren '70 hebben werkgevers nooit zoveel moeite gehad om aan personeel te komen en nog nooit waren zoveel mensen aan het werk (Sociaal-Economische Raad, 2023). De verwachting van UWV is dat het aantal banen in 2023 zal groeien met 1,4% en dat de groei daarna in 2024 zal afnemen naar 0,5% (UWV, 2023). Daarbij geldt dat de krapte voor een deel structureel is omdat vraag en aanbod inhoudelijk niet goed op elkaar aansluiten (UWV, 2023).

Er liggen ambitieuze doelen voor klimaat, energie en woningen. Om deze doelen te behalen moeten onder meer nieuwe en bestaande woningen, kantoren en andere gebouwen en hun omgeving worden verduurzaamd. Het bouwen en aanpassen van al die gebouwen en hun omgeving vraagt om technisch geschoolde medewerkers. In het mbo opgeleide vakmensen zijn onmisbaar voor het realiseren van de ambities van het nieuwe kabinet. De huidige krapte op de arbeidsmarkt toont aan dat de instroom van jonge vakmensen uit het initieel onderwijs onvoldoende is (Ecorys, 2023).

SBB onderzoekt trends en ontwikkelingen in de arbeidsmarkt, zoals bijvoorbeeld de ontwikkelingen rondom Kunstmatige intelligentie, die impact hebben op de beroepen en waarvoor mbo-studenten worden opgeleid. De inzichten bieden een basis voor het vernieuwen van de kwalificatiedossiers danwel het ontwikkelen van keuzedelen of mbo-certificaten.

De (semi) publieke dienstverlening staat onder druk door tekorten in sectoren als zorg, onderwijs en kinderopvang. Ook daar zijn de in het mbo opgeleide vakmensen cruciaal en als gevolg hiervan staat de kwaliteit en toegankelijkheid van publieke dienstverlening onder druk (Sociaal-Economische Raad, 2023).

Tegelijkertijd is de verwachting dat het aantal studenten in het mbo de komende jaren zal dalen. In 2022-2023 staan 494.300 studenten ingeschreven in het mbo. Naar verwachting zal dit aantal de komende jaren dalen tot 470.100 in 2027. Deze daling wordt veroorzaakt door een afname van het aantal jonge volwassenen en doordat een steeds kleiner deel van de leerlingen in het voortgezet onderwijs een vmbo-opleiding volgt (Min OCW, 2023).

SEO Economisch Onderzoek stelt dat de oplossingen voor de arbeidskrapte liggen in onder andere het stimuleren van arbeidsmobiliteit en het inzetten van onbenut arbeidspotentieel. Daarvoor is het belangrijk om te investeren in de juiste bij- en omscholing (SEO Economisch onderzoek, 2023). Ook de SER ziet een oplossing voor de tekortberoepen op mbo-niveau in het aantrekken van nieuw arbeidspotentieel, zoals migranten en zij-instromers. Daarvoor is onder andere behoefte aan korte leertrajecten (SEO Economisch onderzoek, 2023).

Heterogenere studentenpopulatie maakt ondersteuningsbehoefte complexer

Als het gaat om opleiden in het initieel onderwijs constateren onderwijs en bedrijfsleven binnen SBB dat de studentpopulatie in het mbo- onderwijs heterogener wordt. Uitdaging daarbij is om deze heterogene groep zo goed mogelijk te begeleiden bij hun start op de arbeidsmarkt. Studenten hebben verschillende leerstijlen, ondersteuningsbehoeften en achtergronden. Het grootste gedeelte van de studenten doorloopt de opleiding succesvol, maar er is ook een beperkte groep studenten met een extra ondersteuningsbehoefte. Deze groep bevindt zich vooral binnen de entree- en niveau 2-opleidingen, maar deels ook in de niveaus 3 en 4.

Het onderwijs constateert dat deze groep groter wordt en dat de ondersteuningsbehoefte complexer lijkt te worden. Het mbo heeft, ook maatschappelijk, een belangrijke vangnetfunctie voor deze studenten. Voor studenten in een kwetsbare positie blijft aandacht vereist om uitval te voorkomen en hun arbeidsmarktpositie te verbeteren. Dit vraagt om differentiatie, maatwerk en ondersteuning vanuit zowel onderwijs als bedrijfsleven.

In de Staat van het Onderwijs 2023 wordt geconcludeerd dat gelijke kansen in het mbo nog niet vanzelfsprekend zijn, het inkomensniveau van de ouders blijft een belangrijke indicator voor opleidingssucces, startniveau en de doorstroom in het mbo (Onderwijsinspectie, 2023). Prof. Kim Putters, voorzitter Sociaal-Economische Raad stelt dat de kloof tussen jongeren uit kansarme en kansrijke omgevingen de laatste jaren hardnekkiger is geworden. Belangrijke uitdaging voor de komende jaren is hoe we ervoor zorgen dat jongeren hun talenten kunnen ontdekken zodat ze een kansrijke toekomst tegemoet gaan. Jongeren moeten aangemoedigd worden om een vervolgopleiding te kiezen die bij ze past en waarmee ze later ook daadwerkelijk een baan kunnen vinden, zodat ze uiteindelijk een kansrijke toekomst tegemoet gaan (Putters, 2023).

Dat begint bij goede begeleiding bij studiekeuze en voorlichting over arbeidsmarktperspectief. Uit onderzoek van de SEO blijkt dat jongeren zich bij hun studiekeuze niet laten leiden door slechte arbeidsmarktperspectieven (SEO Economisch Onderzoek, 2020). Dit geldt in het bijzonder voor jongeren met niet-westerse migratieachtergrond. Deze jongeren kiezen vaker voor beroepen met veel routinematige taken, waarvan in de toekomst een groot deel verdwijnt door automatisering, robotisering en digitalisering. Maar uit onderzoek van de ROA blijkt wel dat studiekeuzers op het vmbo die informatie krijgen over kansen op de arbeidsmarkt en uurloon, vaker en overtuigender kiezen voor beroepen/studies met een beter arbeidsmarktperspectief (Koning, 2022).

Mbo-studenten met een migratieachtergrond hebben meer moeite met het vinden van een geschikte stageplaats. Wanneer het leerbedrijf studenten selecteert, is het risico op stagediscriminatie in alle fasen groter dan wanneer de school een grotere rol speelt in de matching (SEO Economisch Onderzoek, 2023).

3 Wat doen we al?

Onderwijs en georganiseerd bedrijfsleven binnen SBB analyseren en duiden de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Op basis van deze informatie onderhouden wij de kwalificatiestructuur om ervoor te zorgen dat opleidingen zo goed mogelijk aansluiten op de steeds veranderende arbeidsmarkt. SBB erkent leerbedrijven waar de studenten onder begeleiding van een praktijkopleider de kennis en vaardigheden eigen kunnen maken, zoals die vastgelegd zijn in de kwalificatiestructuur. Veranderingen in kwalificatiedossiers hebben daardoor ook gevolgen voor het erkennen van leerbedrijven en de begeleiding door de praktijkopleider. SBB ondersteunt en adviseert deze leerbedrijven om studenten zo goed mogelijk te begeleiden.

Onderzoek naar de stage- en arbeidsmarkt voor de aansluiting van kwalificaties op de arbeidsmarkt

Om ondersteuning te geven bij het uitvoeren van de wettelijke taken doet SBB kwantitatief en kwalitatief onderzoek naar de aansluiting van het onderwijs op de arbeidsmarkt. Jaarlijks maken we voor alle mbo-opleidingen prognoses voor de aansluiting op de arbeidsmarkt. Ook doen we kwalitatief onderzoek naar de trends en ontwikkelingen in sectoren. Sector kamers duiden en gebruiken deze informatie voor de aansluiting van het onderwijs op de arbeidsmarkt en bij het onderhouden van kwalificatiedossiers.

Op verzoek van het ministerie van OCW ontwikkelde SBB in 2014 Studie in Cijfers. Dat deden we in samenwerking met onderwijs, bedrijfsleven en jongerenorganisaties. Doel van Studie in Cijfers is om aan te sluiten bij de informatiebehoefte van jongeren die op het punt staan een studiekeuze te maken en hun ouders, en wel in een toegankelijke en leesbare vorm.

In de ministeriële regeling studiebijsluiter mbo (gepubliceerd in 2019) specificeert de minister van OCW de vorm en inhoud van informatie die studenten nodig hebben om opleidingen te vergelijken en/of een passende opleiding te vinden. Dit sluit aan op het advies van de thema-adviescommissie Doelmatigheid uit 2018. SBB publiceert Studie in Cijfers op [KiesMBO.nl](https://www.kiesmbo.nl) en scholen publiceren Studie in Cijfers op hun eigen websites.

Onderhouden van een landelijke kwalificatiestructuur die kan mee-ademen met de economie en ontwikkelingen

Het mbo heeft één landelijk stelsel, gebaseerd op de beschrijving van kwalificatie-eisen voor een beginnend beroepsbeoefenaar. Deze zogeheten kwalificatiestructuur is door sociale partners en onderwijs gelegitimeerd. Het mbo-diploma en mbo-certificaten hebben daardoor landelijke civiele waarde. Elke kwalificatie is opgebouwd uit een samenhangende beschrijving van kerntaken, werkprocessen, vakkennis, vaardigheden en gedrag die de essentie van een beroep weergeven.

De kwalificatiestructuur heeft krachtige kenmerken die ook in de toekomst behouden moeten blijven:

- Door de manier waarop elke kwalificatie is opgebouwd, is het mogelijk om verwantschap tussen beroepen en beroepshandelingen in beeld te brengen. Verder is het mogelijk om ontwikkelingen en innovaties die meerdere sectoren betreffen systematisch te verwerken. Ook de mogelijkheid om kwalificaties met dezelfde civiele meerwaarde zowel in bol- als bbl-variant aan te bieden, is nog steeds een belangrijk voordeel.
- Het mbo-diploma heeft landelijke civiele waarde. Vertrekpunt voor kwalificaties zijn relevante en actuele arbeidsmarkt- en scholingsbehoeften die sociale partners constateren. Of een nieuwe kwalificatie gewenst is, wordt landelijk bepaald. Dit kan onder andere ook op basis van signalen vanuit de regio.
- Het mbo en het bedrijfsleven zijn van oudsher nauw verbonden. De samenwerking bij het opstellen van kwalificatie-eisen is zelfs in de wet verankerd. De sterke band tussen het onderwijs en het georganiseerd bedrijfsleven wordt ook in het buitenland vaak genoemd als een van de sterke punten van het Nederlandse beroepsonderwijs (Education at Glance, OESO).

- Het mbo kent een drievoudige kwalificatieplicht: opleiden voor een vak, een vervolgopleiding en goed burgerschap. Deze drievoudige kwalificatieplicht blijft onverminderd van belang.

Erkennen en ondersteunen van leerbedrijven

SBB erkent en ondersteunt leerbedrijven. Aan de hand van de criteria uit het erkenningsreglement erkent SBB de leerbedrijven. Naast erkenningen voor het mbo verzorgt SBB de erkenning van leerbedrijven voor de leerroutes vmbo-entree en vmbo-leerwerktrajecten.

Het algemeen bestuur van SBB stelt het erkenningsreglement vast, inclusief het daarbij behorende competentieprofiel van de praktijkopleider en de sectorale aanvullingen. SBB zorgt voor voldoende erkende leerbedrijven en werft nieuwe leerbedrijven op basis van behoefte. Het actuele aanbod aan stages en leerbanen stelt SBB beschikbaar via [Stagemarkt.nl](https://www.stagemarkt.nl) en [Leerbanenmarkt.nl](https://www.leerbanenmarkt.nl).

Het bevorderen van de kwaliteit van de bpv is een van de wettelijke taken van SBB. In het BPV Protocol maken het ministerie van OCW, werkgeversorganisaties, de MBO Raad en SBB afspraken voor kwalitatief goede stages en leerbanen. De verantwoordelijkheden van student, school, leerbedrijf en SBB staan daarin beschreven. Om de praktijkopleider te ondersteunen in diens rol biedt SBB leerbedrijven diverse hulpmiddelen aan, zoals de Kwaliteitskaart.

Stagepact

Begin 2023 hebben JOB MBO, BVMBBO, MBO Raad, NRTO, VNO-NCW / MKB-Nederland, VNG, SBB, CNV Onderwijs en CNV Jongeren, FNV en FNV Young & United, AOb, FvOv, SZW en OCW een Stagepact ondertekend waarin afspraken zijn gemaakt over het uitbannen van stagediscriminatie, het verbeteren van de stagebegeleiding, het realiseren van voldoende stageplaatsen en het bieden van een passende vergoeding. SBB blijft een rol hebben in het doen van onderzoek (hoor en wederhoor) bij meldingen van stagediscriminatie. SBB gaat alle meldingen van stagediscriminatie bij scholen registreren en rapporteert hier jaarlijks over. Daarnaast biedt SBB leerbedrijven de mogelijkheid om zich verder te ontwikkelen op inclusief werkgeverschap, objectief werven en selecteren en creëren van een veilige leeromgeving.

SBB ontwikkelt een signaleringssysteem om op sectoraal en regionaal niveau proactief te signaleren en monitoren of er te veel, voldoende of onvoldoende stages en leerbanen zijn. Ook ontwikkelen we een procesbeschrijving om scholen meer duidelijkheid te geven over het interpreteren van een erkenningsbesluit.

Inzet SBB voor werkenden en werkzoekenden

Om zich in te zetten voor werkenden en werkzoekenden werft SBB extra leerbanen bij 250.000 leerbedrijven. Er zijn meer dan 50.000 leerbanen op postcode beschikbaar voor heel Nederland via [Leerbanenmarkt.nl](https://www.leerbanenmarkt.nl). SBB ondersteunt de praktijkopleiders bij de leerbedrijven met kennis en expertise, om te zorgen dat zij studenten goed kunnen begeleiden.

SBB maakt onderdelen van de kwalificatiestructuur geschikt voor flexibel, modulair onderwijs voor volwassenen zodat die, al dan niet versneld, een mbo-diploma, mbo-certificaat of praktijkverklaring kunnen behalen.

In 2016 is gestart met het verbinden van mbo-certificaten aan keuzedelen. In 2018 volgde een pilot met mbo-certificaten voor beroepsgerichte onderdelen van kwalificaties. Hierdoor wordt het mogelijk om ook onderdelen van mbo-opleidingen te volgen en die af te sluiten met een mbo-certificaat. Het gaat om onderdelen die zelfstandige betekenis hebben op de arbeidsmarkt en die bijdragen aan een bredere inzetbaarheid voor werkenden en werkzoekenden.

Inmiddels zijn de mbo-certificaten structureel geïmplementeerd en binnen het actieplan voor stages en leerbanen breidt SBB het aantal mbo-certificaten verder uit. Ook werkenden en werkzoekenden kunnen via praktijkleren in het mbo een praktijkverklaring behalen. De praktijkverklaring is in het bijzonder geschikt voor doelgroepen waarvoor het nog niet mogelijk is een diploma of certificaat te behalen.

Daarnaast biedt SBB inzicht in en voorlichting over de vraag en het aanbod in kansrijke sectoren voor werkenden en werkzoekenden. Tot slot werkt SBB samen met de partners in de verschillende regionale mobiliteitsteams om vraagstukken in de dienstverlening voor werkenden en werkzoekenden op te lossen. SBB is partner in de toekomstige arbeidsmarktinfrastructuur.

4 Waar willen we naartoe?

Toekomstbestendig opleiden, ofwel opleiden voor duurzame bestaanszekerheid. Daarvoor gaat SBB op vijf fronten aan de slag. Van veranderingen in beroepen sneller een plek geven in de kwalificatiestructuur tot een nieuwe gezamenlijke aanpak realiseren voor kansrijk opleiden.

In het mbo-onderwijs willen we toekomstbestendig opleiden. Dat betekent dat we opleiden voor duurzame bestaanszekerheid. We zorgen dat het aanbod aan opleidingen goed aansluit op de vraag op de arbeidsmarkt, en als beroepen structureel veranderen zorgen we dat deze veranderingen ook een plek krijgen in het onderwijs.

De kwalificatiestructuur moet een beweging faciliteren naar dynamisch en gepersonaliseerd leren, waarbij het cruciaal is om al in het initieel onderwijs te beginnen met leven lang ontwikkelen. Door de flexibilisering van de arbeidsmarkt en snelle technologische ontwikkelingen wordt de inrichting en organisatie van werk in beroepen en banen dynamischer. De veranderingen op de arbeidsmarkt leiden tot meer transities in loopbanen van de beroepsbevolking.

Op de veranderende arbeidsmarkt zullen mensen meer overgangen maken binnen en buiten organisaties en van bedrijf, sector, functie, rol, dienstverband en/of beroep zullen moeten of willen wisselen. In de levensloop en loopbaan van mensen zullen periodes van werk, bij- en omscholing, zorg en verlof elkaar steeds vaker afwisselen. Het is dus van belang dat werkenden wendbaar zijn en blijven voor de toekomst.

I. De best mogelijke stages voor alle studenten

“De variatie tussen mbo-studenten wordt steeds groter. We zorgen samen voor de best mogelijke stages en leerbanen voor alle mbo-studenten, ongeacht hun leeftijd, ondersteuningsbehoefte of achtergrond. Komende jaren gaan we mbo-studenten nog beter helpen om een goede stageplek te vinden, met behulp van uitstekende digitale hulpmiddelen en met een helpende hand als het nodig is.”

Door de leermogelijkheden van het bedrijfsleven beter inzichtelijk te maken, faciliteren we de scholen om te komen tot van meer gepersonaliseerde aanpak voor stages en leerbanen ten gunste van de grotere diversiteit aan studenten, ook degenen met extra ondersteuningsbehoefte. De diversiteit aan studenten wordt groter, ook de groep studenten met extra ondersteuningsbehoefte groeit. Beroepspraktijkvorming in de actuele beroepspraktijk haalt vaak juist ook het beste in studenten naar boven en de praktijkopleider heeft hierin een cruciale rol. Door meer inzicht in en het beter bij elkaar brengen van de leerbehoefte van de student en inzicht te bieden in de leermogelijkheden binnen het bedrijf kan uitval uit de bpv worden voorkomen en kunnen we scholen nog beter helpen om het beste uit de student naar boven te halen. Door dit proces te faciliteren kunnen scholen en leerbedrijven de leerbehoefte van de student en de leermogelijkheden bij het leerbedrijf optimaliseren.

Voor de bpv heeft een school de ruimte om samen met de student na te denken hoe de bpv het beste kan worden ingevuld. Een stage of leerbaan kan bijvoorbeeld over verschillende blokken worden verdeeld, of bij verschillende leerbedrijven of in verschillende contexten worden uitgevoerd. Hiermee is het mogelijk om tot een bij de student best passende bpv op maat te komen, dat goed aansluit bij de leerdoelen van de student en wat studenten extra kan stimuleren en motiveren.

Het optimaliseren van systemen en ondersteunende pakketten en [Stagemarkt.nl](https://www.stagemarkt.nl) kan helpen om meer zicht te krijgen op de leerbehoefte van studenten en de leermogelijkheden bij bedrijven. Belangrijk is dat het voor scholen en bedrijven overzichtelijk blijft.

We moeten ons realiseren dat systemen dienen ter ondersteuning van het proces. Ze kunnen scholen en leerbedrijven helpen bij de organiseerbaarheid van de matching en om de student op de juist bpv-plek te krijgen. Hiermee wordt maatwerk bevorderd en is er meer oog voor kansgelijkheid en passende stages. Investeren in de professionele relatie met het bedrijfsleven in de regio en sector blijft noodzakelijk.

II. Meer steun voor leerbedrijven en praktijkopleiders

“We helpen bedrijven om mbo-stagiairs zo goed mogelijk op te leiden, met trainingen en hulpmiddelen voor praktijkopleiders. Als de stageplek niet in orde is, grijpen we in.”

Wij blijven inzetten op professionalisering van praktijkopleiders, erkenning op delen van kwalificaties en ruimte voor nieuwe vormen van stages en leerbanen. Na de coronaperiode, waarin voornamelijk is ingezet op het borgen van voldoende stageplaatsen en het bewaken van de kwalitatieve ondergrens van de bpv, heeft de kwaliteit van de bpv hernieuwde aandacht en inzet.

Gemiddeld vindt 50% van de opleiding (bol/bbl) plaats in de bpv. De bpv is daarmee een wezenlijk onderdeel van het mbo. Praktijkleren stimuleert lerenden; zowel initiële als post-initiële studenten. Het levert ze een breed palet aan competenties en kennis van de praktijk. Bovendien vergroot het hun arbeidsmarktkansen. Voor werkgevers zorgt de interactie door praktijkleren ervoor dat zij aantrekkelijker, vitaler en wendbaarder zijn.

Om ieder individu te stimuleren om het beste uit zichzelf te halen is het volgende nodig:

- Professionaliseer zowel de praktijkopleider van het leerbedrijf als de praktijkbegeleider van school. Dit vraagt van scholen extra inzet gericht op de voorbereiding op de bpv en het optimaliseren van de begeleiding tijdens de bpv. Bijvoorbeeld door een regionaal of sectoraal bpv-beleidsplan kunnen scholen helder maken wat leerbedrijven in de regio of sector van ze kunnen verwachten tijdens de bpv. Voor leerbedrijven heeft SBB daarvoor een Kwaliteitskaart ontwikkeld, die als groeimodel voor kwaliteitsbevordering van de praktijkopleider kan worden benut. SBB brengt de leermogelijkheden van leerbedrijven in beeld. We willen daarnaast extra inzetten op deskundigheidsbevordering rond sociale en psychologische veiligheid in de bpv om bewustwording over onder andere stagediscriminatie te vergroten. De afspraken die in het Stagepact zijn gemaakt geven hier een extra impuls aan.
- Blijf het erkennen op delen van de kwalificatie inzetten als dit ertoe bijdraagt dat de student de beste praktijkopleiding krijgt. Tijdens de coronacrisis was het plaatsen van studenten bij leerbedrijven die een deel van een kwalificatie aanbieden een van de mogelijke creatieve oplossingen om extra bpv plekken te realiseren. We zien meerwaarde in het blijvend erkennen op delen van de kwalificatie, ook na de crisis, wanneer dit ertoe bijdraagt dat de student de beste praktijkopleiding krijgt met uitzicht op een baan. Dit biedt tevens mogelijkheden voor bedrijven die actief zijn in een specialistisch vakgebied, waarbij niet alle werkprocessen van een kwalificatie bij één bedrijf kunnen worden uitgevoerd.
- Organiseer intensieve samenwerking tussen scholen en leerbedrijven tijdens het opleiden van initiële en post-initiële studenten. De kracht van praktijkleren in het mbo is dat werken en leren worden gecombineerd en elkaar versterken. Goede samenwerking en afstemming tussen scholen en leerbedrijven draagt bij aan een betere toepassing van theorie in de praktijk en versterkt de praktijkervaring met kennis en vaardigheden. Praktijkleren in het mbo is zeer geschikt voor gerichte bij- en omscholing van werkenden en werkzoekenden. Daarbij kunnen zij direct bijdragen aan de productiviteit van het leerbedrijf en een mbo-diploma of mbo-certificaat behalen of een waardevolle praktijkverklaring.
- Verken nieuwe, innovatieve vormen van bpv. Denk aan inzet van virtual reality of kunstmatige intelligentie bij bpv. Of denk aan bpv op het snijvlak van sectoren bij cross-overs. We doen een verkenning naar de voorbeelden van nieuwe, innovatieve vormen van bpv. Op basis van de uitkomsten van de verkenning kan vervolgens het gesprek tussen onderwijs en bedrijfsleven binnen de thema-adviescommissie BPV plaatsvinden. Daarbij is het belangrijk om te evalueren of en wat de toegevoegde waarde is van deze nieuwe, innovatieve vormen. Waar worden bij nieuwe vormen van bpv knelpunten ervaren, wat is oplosbaar binnen het huidige kader en waar zijn mogelijk aanpassingen nodig?

III. Gebruik van de kwalificatiestructuur voor verschillende doelgroepen

“De arbeidsmarkt is krap, werk verandert in hoog tempo. Werkend leren is een ideale manier voor volwassenen om bij- en om te scholen waardoor ieders potentieel optimaal tot zijn recht komt. Volwassenen worden voor SBB komende jaren daarom net zo’n belangrijke doelgroep als jongeren dat nu al zijn.”

We gebruiken de kwalificatiestructuur voor zowel initieel als post-initieel onderwijs en verschillende loopbaanfasen, zodat ieder individu wordt gestimuleerd om het beste uit zichzelf te halen. We zien een toekomst voor ons, waarin leren dynamisch is. De lerende kan de eigen ontwikkeling vastleggen in een bekwaamheidsportfolio dat voortdurend verder wordt opgebouwd. We blijven ernaar streven dat studenten in het initieel onderwijs opgeleid worden voor een mbo-diploma, de startkwalificatie blijft voor hen het uitgangspunt. Maar tegelijkertijd begeleiden scholen en leerbedrijven hun studenten en beginnend beroepsbeoefenaren naar steeds meer zelfstandigheid in hun leerproces.

Het bekwaamheidsportfolio of skillspaspoort biedt ruimte voor het waarderen van verschillende soorten kennis en vaardigheden en voor differentiëren op niveaus. We willen ook inzichtelijk maken wat er tijdens de bpv is geleerd, zodat de student dit kan meenemen in diens verdere loopbaan, samen met diploma’s en/of certificaten. Onderwijs en bedrijfsleven bepalen samen de civiele waarde van het portfolio.

Op langere termijn kunnen de verschillende soorten kennis, vaardigheden en leerresultaten uit de bpv ook in de vorm van skills zichtbaar worden gemaakt. SBB werkt samen met UWV om de skillsontologie van CompetentNL te koppelen aan de kwalificatiestructuur. We komen tot één verbindende ‘taal’ die vaardigheden en persoonskenmerken bij beroepen en opleidingen beschrijft. Hiermee wordt inzichtelijk gemaakt welke skills voor meerdere beroepen en opleidingen relevant zijn. Door deze extra informatie kunnen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt beter bij elkaar worden gebracht.

De kwalificatiestructuur moet het mogelijk maken om ontwikkelingen snel in te voegen in de opleiding. Ook moet die het leren van de toekomst faciliteren: persoonlijk, tijd- en plaats-onafhankelijk. De uitdaging is om het mogelijk te maken dat mensen ook op latere leeftijd een diploma of mbo-certificaat halen. De kwalificatiestructuur moet open genoeg zijn om maatwerkonderwijs mogelijk te maken: flexibel, rekening houdend met wat volwassenen aan kennis en ervaring meebrengen, inclusief bijpassende examenvormen (zo mogelijk op verschillende eindniveaus). Daarbij is het van groot belang om het civiel effect te borgen.

De kwalificatiestructuur moet borgen dat het onderwijs enerzijds voorbereidt op vakmanschap voor bestaande banen, en anderzijds voorbereidt op de toekomst, doorstroom en duurzame inzetbaarheid. Scholen begeleiden met name de kwetsbare studenten om regie te nemen op de eigen ontwikkeling. We willen met de kwalificatiestructuur faciliteren dat ieder individu wordt gestimuleerd om het beste uit zichzelf te halen. Om toekomstbestendig te zijn moet de kwalificatiestructuur een beweging kunnen faciliteren van alleen lineair leren (momentopname met diploma) naar dynamisch en gepersonaliseerd leren.

Om iedere student in het initieel onderwijs en ieder individu in het post-initieel onderwijs te stimuleren om het beste uit zichzelf te halen is het volgende nodig:

- Zorg ervoor dat de kwalificatiestructuur het mogelijk maakt om direct een duidelijke richting te kiezen of om op een later moment richting te kiezen, waarbij kennis en vaardigheden achteraf worden gevalideerd voor de gekozen context. Biedt meer regelruimte voor oriëntatie.
- Zorg voor een duidelijke doorlopende leerlijn van vmbo naar mbo en van mbo naar hbo.
- Integreer de generieke eisen voor onder andere taal, rekenen en burgerschap in de beroepscontext, zodat die beter aansluit bij de interesses van de student en bij de vaardigheden die de student nodig heeft voor de uitoefening van diens beroep.
- Onderzoek de mogelijkheden om bij diplomering te differentiëren in niveau.
- Harmoniseer de elementen van de kwalificatiestructuur en leg ze vast. Hierdoor wordt het makkelijker om onderwijs slim te organiseren en studenten die switchen te faciliteren. De skillsontologie kan hier een belangrijke bijdrage aan leveren. Daarbij is het van belang om deze data ook toegankelijk te maken voor alle stakeholders, zodat zij deze ook daadwerkelijk kunnen gebruiken.

- Verbind formeel, niet-formeel en informeel leren aan de kwalificatiestructuur. Er moet meer ruimte komen voor het waarderen en valideren van verschillende soorten kennis en vaardigheden. De context waarin competenties zijn opgedaan blijft relevant, maar in de kwalificatiestructuur moeten we het waarderen van competenties in een andere context faciliteren. Gezamenlijk moet er gezocht worden naar hoe dit valideren vorm gegeven kan worden. Het harmoniseren, vastleggen en toegankelijk maken van de elementen van de kwalificatiestructuur, onder andere door middel van de skillsontologie, is ook hiervoor cruciaal.
- Houd mbo-certificaten op basis van onderdelen van kwalificaties structureel mogelijk binnen de kwalificatiestructuur.
- Koppel de kwalificatiestructuur aan branchestructuren om de stap van branchediploma of certificaat naar mbo-diploma te faciliteren. Daarvoor is het van belang dat branchediploma's en certificaten kunnen worden gevalideerd en vrijstellingen kunnen opleveren in het mbo-onderwijs. Door branchestructuren en de kwalificatiestructuur aan elkaar te verbinden kunnen trends en ontwikkelingen wederzijds worden opgenomen in de structuur. Als de inhoud van een behaalde brancheopleiding gelijk is aan een bouwsteen uit de formele kwalificatiestructuur, moet dat ook de formele waardering kunnen opleveren, zoals een certificaat.
- De Europese Commissie heeft lidstaten opgeroepen om een ecosysteem voor micro-credentials op te zetten. Het doel hiervan is het verhogen van de uitwisselbaarheid van scholingseenheden, zowel in nationale als in internationale context. We willen (elementen uit) de kwalificatiestructuur op een goede manier verbinden aan de kwalificatiestructuur.

IV. Kansrijk opleiden

“Iedere student verdient een kansrijke opleiding. SBB verzamelt objectieve en actuele cijfers over de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt voor mbo'ers. Studiekeuzers benutten deze informatie bij hun beroepskeuze en mbo-instellingen en bedrijven gebruiken de informatie om tot een goed opleidingsaanbod te komen.”

Door goede studievoorlichting en oriëntatie krijgen studenten een beter beeld van de verschillende opleidingen in het mbo en kansen op de arbeidsmarkt. Daarmee kunnen ze een beter gemotiveerde keuze voor een passende en kansrijke opleiding maken. voor en tijdens de studie leiden we school en bedrijfsleven de vakmensen van de toekomst kansrijk op en gezamenlijk realiseren we een nieuwe aanpak voor kansrijk opleiden. Jongeren die voor het mbo kiezen, hebben niet allemaal gelijke kansen op de arbeidsmarkt. Ook in deze tijd van krapte zijn er beroepen die verdwijnen en daarmee opleidingen die minder goede kansen bieden. De kunst is om jongeren te helpen kiezen voor een zo kansrijk mogelijke opleiding met oog op duurzame bestaanszekerheid en hun talenten.

De meeste jongeren maken een studiekeuze omdat de opleiding ze leuk lijkt. Een deel kiest doelbewust en een deel heeft nog geen idee. Omdat een vmbo-diploma nog geen startkwalificatie is, zijn jongeren genoodzaakt meteen door te stromen naar het mbo. Dit leidt bij een deel van de jongeren tot verkeerde studiekeuzes. Daarbij is objectieve informatie, bijvoorbeeld via [KiesMBO.nl](https://kiesmbo.nl), goede voorlichting en uitstekende loopbaanoriëntatie en begeleiding (LOB) belangrijk, waarbij jongeren kunnen proeven aan de praktijk en zich een goed beroepsbeeld kunnen vormen. Onderwijs en (georganiseerd) bedrijfsleven vinden het daarom belangrijk dat er structurele, toekomstgerichte en objectieve arbeidsmarktinformatie beschikbaar is voor studiekeuzers en hun begeleiders. SBB maakt dit mogelijk.

Regionaal is het ook van belang dat vmbo-profielen voldoende aansluiten op het opleidingsaanbod in het mbo. Als bijvoorbeeld een vmbo-techniekprofiel in een regio verdwijnt, kan dit de doorstroom naar een technische mbo-opleiding belemmeren. Dan is extra inzet nodig om aantrekkelijke oplossingen te bieden.

Iedere (aankomende) student heeft de vrijheid om de opleiding te kiezen die bij die student past. Realistische en goede voorlichting en oriëntatie leveren een bijdrage aan het bevorderen van kansrijke keuzes. Oude beroepsbeelden kunnen grote invloed hebben op de keuzes van jongeren. Werken in de techniek heeft bij sommige ouders een minder goed imago dan economisch-administratief werk. Hierdoor kiezen jongeren niet altijd de meest kansrijke opleiding. Het bedrijfsleven kan hier door voorlichting en imagocampagnes, ook gericht op ouders, een bijdrage aan leveren. Daarbij zijn goede regionale en sectorale afspraken over LOB, studiekeuzevoorlichting en afspraken met het voortgezet onderwijs en het bedrijfsleven over het aanbod vmbo-profielen en doorlopende leerlijnen onontbeerlijk.

In het mbo kunnen jongeren die echt nog geen idee hebben wat ze willen doen baat hebben bij een verlengde oriëntatie om iets later een gemotiveerde studiekeuze te maken. Ook jongeren die spijt hebben van hun keuze kunnen via oriëntatie worden begeleid om gemotiveerd te switchen naar een kansrijke opleiding, die soms op een andere onderwijsinstelling wordt aangeboden. Voor het bieden van kansen is het ook belangrijk de voorlichting en oriëntatie op een vervolgopleiding in het hbo te borgen. Aanpassing van de huidige wet- en regelgeving, rendementsdenken en wijze van bekostiging kunnen de kansen stimuleren.

Onderwijs en (georganiseerd) bedrijfsleven vinden het belangrijk dat er structurele, toekomstgerichte en objectieve arbeidsmarktinformatie beschikbaar is voor studiekeuzers en hun begeleiders. Jongeren zijn hierbij de belangrijkste doelgroep.

Nederland heeft iedereen nodig – en vakkrachten in het bijzonder. Ondanks dat we goed beroepsonderwijs hebben in Nederland, kiezen te weinig jongeren voor het mbo. Er is een structureel tekort aan startende en ervaren vakkrachten. Bovendien heeft niet iedereen gelijke kansen en Leven Lang Ontwikkelen (LLO) is nog niet integraal ingebed vanaf de start van een opleiding. Onderwijs en (georganiseerd) bedrijfsleven kiezen we samen voor een stevige koerswijziging. Hiervoor is het volgende overkoepelend nodig:

- Een integrale agenda beroepsonderwijs als gelijkwaardige route naast de theoretische route van vmbo tot hbo. Inclusief titulatuur en waardering.
- Bevorderen van samenwerking tussen scholen én tussen scholen en bedrijfsleven om kansrijk op te blijven leiden en de zorgplicht beter waar te maken.
- Het versterkt inzetten van de mbo-infrastructuur die er al ligt. Elkaar nog beter vinden in de regio kan veel winst opleveren met name op het terrein van een Leven Lang Ontwikkelen.

Macrodoelmatigheid wordt kansrijk opleiden. We willen met de middelen die in Nederland ingezet worden voor het mbo optimaal kansen bieden aan jongeren en aan de samenleving. Daarom starten we met:

- Een nieuwe definitie van kansrijk opleiden: onderwijs en (georganiseerd) bedrijfsleven leiden gezamenlijk studenten op tot vakkrachten die zich een leven lang kunnen ontwikkelen met een kansrijk perspectief op een duurzame loopbaan en op bestaanszekerheid.
- De aanpak kansrijk opleiden die bestaat uit de volgende onderdelen:
 - Atlas van het Nederlandse beroepsonderwijs als basis (kerninformatie)
 - Sectorale (meerjaren) agenda kansrijk opleiden op basis van jaarlijkse gesprek in de sectorkamers over de grootste uitdagingen en kansen. Concretisering in de regio.
 - Duidelijke afspraken.
 - Arbitrage als partijen het niet eens worden.
 - Komende twee jaar aan de slag met focus op sectoren Techniek en Zorg en Economisch Administratief.

Via de aanpak Kansrijk opleiden zetten onderwijs en bedrijfsleven zich in om de grote vraagstukken op de arbeidsmarkt en in de maatschappij aan te pakken en de student een kansrijke opleiding te bieden gedurende diens hele loopbaan. Deze gezamenlijke aanpak richt zich op een breed palet, zoals actielijnen voor gerichte LOB, intensivering van leven lang ontwikkelen en een passend opleidingsaanbod dat aansluit op de arbeidsmarkt.

Onderwijs en bedrijfsleven kiezen hiermee gezamenlijk als partners voor een andere invulling, cultuur, werkwijze en naleving. Dit is niet vrijblijvend. We willen samen een bijdrage leveren aan kansrijk opleiden en zijn bereid om afspraken te maken. Onderwijs en bedrijfsleven zijn in elke processtap betrokken. De samenwerking is gelijkwaardig en met respect voor elkaars inbreng en autonomie, met oog voor elkaars mogelijkheden op het gebied van kennis, organisatiekracht en infrastructuur.

De aanpak richt zich op de grootste problemen en kansen voor studenten en samenleving die gezamenlijk worden geïdentificeerd. Het is niet de bedoeling jaarlijks alle opleidingen tegen het licht houden. De aanpak is een vorm van zelfregulering, waarbij sectorkamers een feitelijk onderbouwde meerjarenagenda opstellen en afspraken maken over wat ieder vanuit diens rol en mogelijkheden kan bijdragen. Deze agenda dient vervolgens als uitgangspunt voor de regionale gesprekken tussen onderwijs en bedrijfsleven. In het geval van geschillen maken we in het uiterste geval gebruik van arbitrage.

De komende jaren werken we het advies verder uit en starten we tegelijk met een pilot in drie sectorkamers waar de drie geprioriteerde sectoren een onderdeel van uitmaken. Dit leidt tot een gedragen en beproefde aanpak.

V. Een toekomstbestendige kwalificatiestructuur

“We zorgen er samen voor dat studenten in het mbo met actuele vakkennis en vaardigheden aan het werk gaan. De wereld verandert snel en daarom wordt de inhoud van opleidingen sneller aangepast als dat nodig is.”

Veranderingen in beroepen geven we sneller een plek in het onderwijs, onder andere door een duurzame omschrijving van kennis en vaardigheden in de kwalificatiestructuur. Beroepsgrenzen vervagen en beroepen zijn onderhevig aan veranderingen. Binnen enkele maanden moet een innovatie een formele plek kunnen krijgen in het onderwijs. Inhoudelijke ontwikkelingen rond energietransitie, verduurzaming en digitalisering hebben forse impact op het mbo, naast maatschappelijke transities zoals vergrijzing en verstedelijking.

Deze ontwikkelingen zijn de drijfveren voor het bijstellen van kwalificatie-eisen, dwars door sectoren heen. In het licht van de snelle en vooral grote transitie op de arbeidsmarkt is het belangrijk om te bepalen of het proces van beroepeninformatie tot kwalificatie opnieuw moet worden bekeken. Ten eerste ontwikkelen beroepen zich voortdurend, waarbij de mate waarin en de snelheid verschillen per beroep en sector en vaak ook binnen de sector. Ten tweede moet het beroepsonderwijs mensen voorbereiden op veranderingen in hun loopbaan. Al tijdens het proces van beroepeninformatie tot kwalificatie moet aandacht worden besteed aan de gevolgen van de aanpassingen van de kwalificatie voor de erkenning van leerbedrijven. Ten derde verwachten we dat er in de toekomst meer beroepen komen die meer dan een sector raken, daarom wordt nagedacht over hoe om te gaan met kwalificaties die meer sectorkamers raken.

De sociale partners spelen een belangrijke rol in het aanleveren van actuele beroepeninformatie. Zij kunnen die beroepeninformatie op elk moment aanvullen en actualiseren, zodat zij scholen kunnen voorzien van de meest actuele ontwikkelingen die voor de student van belang zijn. Dit proces zou dynamischer gemaakt kunnen worden door een basis vast te leggen. Tegelijk moet de mogelijkheid bestaan om tijdens de looptijd van de kwalificatie en gedurende de opleiding nieuwe informatie toe te voegen.

Het duurzaam omschrijven van kennis en vaardigheden in de kwalificatiedossiers maakt het mogelijk om actuele context toe te voegen. Ook het concept van basisdelen, profieldelen en keuzedelen kunnen we benutten: wat is breed nodig, wat is nodig in een sector, wat is nodig voor een specialisme en wat is op voorhand nog niet ingevuld? Keuzedelen bieden de mogelijkheid om in te spelen op actuele ontwikkelingen en regionale behoeften. Dat vraagt binnen de kwalificatiestructuur om een goede balans tussen landelijke afspraken en ruimte voor regionale invulling door onderwijs en bedrijfsleven. Daarbij is het uitgangspunt dat kwalificaties smal zijn waar nodig en breed waar wenselijk, vaak per sector. Om maatwerk te kunnen leveren is ook een zekere mate van standaardisering van de kwalificatiestructuur nodig.

Verantwoording

Deze meerjarenbeleidsagenda is tot stand gekomen op basis van gesprekken binnen het bestuur en tussen bestuur, thema-adviescommissies en sectorkamers. In dit document is de visie van de thema-adviescommissie Kwalificeren en Examineren op de toekomst van de kwalificatiestructuur en de visie van de thema-adviescommissie Beroepspraktijkvorming op de toekomst van de beroepspraktijkvorming opgenomen. Daarnaast is ook gebruik gemaakt van de inzichten vanuit de aanpak Kansrijk opleiden. Deze meerjarenbeleidsagenda sluit aan op de doelstellingen die vastgelegd zijn in de Werkagenda mbo 2023-2027 en het Stagepact 2023-2027. Deze meerjarenbeleidsagenda zal de komende jaren richtinggevend zijn voor gesprekken met de departementen (waaronder OCW, SZW en VWS) en andere partijen als het gaat om bijvoorbeeld de adviesvraag over de toekomst van de kwalificatiestructuur, de toekomstverkenning mbo en het interdepartementaal onderzoek (IBO) naar de 'Toekomstbestendigheid van het mbo'. De uitvoering van deze meerjarenbeleidsagenda is een gezamenlijke verantwoordelijkheid van onderwijs, bedrijfsleven en de werkorganisatie SBB, elk vanuit hun eigen rol. Voor verschillende onderdelen van de meerjarenbeleidsagenda (kansrijk opleiden, stagepact) geldt dat de acties al in gang gezet zijn. Voor de andere onderdelen wordt in de komende periode nader uitgewerkt wat dit vraagt van de verschillende partijen.

Bibliografie

Centraal Plan Bureau. (2023). *Centraal Economisch Plan 2023*.

Ecorys. (2023). *Klimaatbeleid en de arbeidsmarkt*.

Koning, B. K. (2022). *Empirical Studies on Information, Beliefs, and Choices in Education and Work*. Maastricht: ROA.

Min OCW. (2023, juni 1). *Aantal studenten in het mbo*. Opgehaald van OCW in cijfers: <https://www.ocwincijfers.nl/sectoren/middelbaar-beroepsonderwijs/studenten/aantallen-studenten-mbo>

Onderwijsinspectie. (2023). *De Staat van het Onderwijs 2023*.

Putters, K. (2023). De toekomst zal het leren., (p. 31).

SEO Economisch Onderzoek. (2020). *De overgang van het mbo naar de arbeidsmarkt*.

SEO Economisch Onderzoek. (2023). *Het proces van stagematching in het mbo*.

SEO Economisch onderzoek. (2023). *Oplossingen voor de arbeidsmarktkrapte*.

Sociaal-Economische Raad. (2023). *Waardevol werk: publieke dienstverlening onder druk*.

UWV. (2023). *Landelijke arbeidsmarktprognose 2023 - 2024*.